

Az államalapítás kora

- Glatz Ferenc: Az ezeréves magyar állam 3
- Kristó Gyula: Szent István születése 17
- Török József: A keresztység 19
- Zsoldos Attila: A Szent Korona 21
- Koronázás (Zs. A.) 27
- Tóth Endre: Európai uralkodói koronák 28
- Bikki István: A korona hazahozatala 29
- Klaniczay Gábor: Szentté avatások, 1083 31
- Csukovits Enikő–Balogh Margit: Magyar szentek és boldogok 35

Műhely

- Tegye Imre: Megszólalnak a műkenői agyagtáblák 38
- Kozma István: A névmagyarosítások története 41

Évforduló

- Sipos András: Nagy-Budapest kialakulása 45

Figyelő

- Sipos Péter: Eichmann és a holokauszt 49

Ember és természet

- Mészáros Ernő: A légköri ózon kutatása 54

Nők a történelemben

- Balogh Margit: A „keresztény” feminizmus 56

Nyílt tér

- Held József: Az idő detektívjei 61
- Csapó Csaba: Csendőremléktábla 62
- Kronstein Gábor: „Barátunk” Raszputyin 64
- Hírek (Kronstein Gábor) 65

Gyarapodó közgyűjteményeink

- Magyar szentek tisztelete és ereklyéi (P. Á.) 66

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Engel Pál,
Kertész István, Sipos Péter,
Szász Zoltán, Tóth István György

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia
Szerkesztőségi titkár: Párizs Ágnes
Munkatársak: Demeter Zsuzsanna,
Stemlerné Balog Ilona (kép); Kovács Éva,
Horváth Imre (számítógépes tördelés);
Nagy Béla (térképek)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: *Niederhauser Emil*
Szerkesztőség: 1014 Bp., Üri u. 53. T.: 356-0457.
Levél cím: Pf. 9. Bp., 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
11701004-20125394 OTP Bp. I. ker. Alagút u. 3.
Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt.
1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD 401-15194129120; DM 407-15194129120;
ATS 419-15194129120

Szedés: MTA TTI Kiadványcsoport
Felelős vezető: *Kovács Éva*
Nyomás: MESTERPRINT Kft.,
1191 Bp., Vak Bottyán u. 30-32/B
Felelős vezető: *Szilágyi Tamás*

Terjeszti: HIRKER Rt., NH Rt. és alternatív terjesztők.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és
a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál
(HELP) Bp. Orczy tér 1-3.,
közvetlenül vagy postautalványon. Tel.: 303-3441
Külföldre előfizethető: Hess András Kereskedelmi Kft.
Postacím: H-1406 Bp. P. O. Box 53.
Tel./fax: (36-1) 350-8566
Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj: 1 évre 1100 Ft.
HU ISSN 01392409. Index: 25384

Az ezeréves magyar állam

Történelmi megfontolások

I. A MAGYAR ÁLLAM VILÁGTÖRTÉNELMI ELHELYEZKEDÉSE

1. A zsidó–keresztény kultúrkör része 2. Nyugat-európai államközösség és világra nyitott állam 3. Nemzeti és regionális érdek 4. Az állam a modernizáció eszköze 5. Az állam és az autonómiák 6. Hatalmi államból szolgáltató állam

II. ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM

1. Közrend, közbiztonság, vagyonbiztonság 2. Munkaadó és munkavállaló viszonyának szabályozása 3. Szociális esélyegyenlőség

III. ÁLLAM ÉS TERMÉSZET

IV. ÁLLAM ÉS NEMZET

1. Befogadó magyar állam és magyar kultúra 2. Az állam és a nemzeti szállásterület határai 3. Az anyanyelvi kultúra megtartója

Itt, most és valahogy. Dönteni kell. Mert döntéskényszer előtt állunk. Vannak az egyének, közösségek életében pillanatok, napok, talán rövid esztendő, amikor cselekednünk kell. Amikor még vannak *alternatívák* nem pedig *egyetlen kényszerpálya*. Amikor a döntés halogatása a lehetőségek végleges elmulasztását jelentheti.

A magyar nemzet ilyen döntéskényszer és még választak előtt áll. Most, európai megkapaszkodásunk millenniumán. Amikor az új hit- és életelvek felvételének, az új közösség-szervező intézmény, az állam, a keresztény állam alapításának ezredik évfordulóját ünnepli. Ünnepli és éli meg az ezer év tanulságaival. Véletlen egybeesés? Joggal kérdezhető. A történelemben, az ember, az emberek életében igenis vannak véletlenek. Ezért nehezebb intellektuális feladat – mondjuk a törvényszerűségeknek engedelmességet adó élettelenségekhez képest – az emberi társadalom tanulmányozása.

Új kor köszöntött ránk, a világra, Közép-Kelet-Európára, a volt szovjet zóna népeire, így a magyarokra is. A világméretű ipari-technikai-technológiai forradalom, az informatika új eszköztárakat bocsát az emberiség rendelkezésére. Kitágul *mozgásrádiusza*, kitágul *ismeretrádiusza* a technika (a közlekedés, a televíziózás, rádiózás, az internet, a telefónia) áldásaként. Az ember újrafogalmazza viszonyát embertársaihoz, sőt a természethez, az állat- és növényvilághoz, valójában a világmindenséghez. Egy időben *technológiai és kulturális-antropológiai forradalom zajlik*. Egyének, kisközösségeknek, nemzeteknek, sőt kontinenseknek, évezredek kultúráknak kell újragondolniuk életcéljaikat. A zsidó–keresztény kultúrkörnek, amelyben mi is élünk, éppúgy, mint az iszlám, a buddhista vagy éppen az ateista életelveket követő közösségeknek. Keressük az új korszakban helyünket, mint *európaiak*, mint a kontinens keleti peremvidékén, a kultúrák kereszteződésében ezer év óta élő kis népek egyike, mint *magyarok*.

Előadás az MTA ünnepi közgyűlésén, 2000. május 8-án. Az ünnepi közgyűlést Göncz Árpád köztársasági elnök, Orbán Viktor miniszterelnök, Paskai László bíboros hercegprímás köszöntötte. Az ülésen többen jelen voltak a kormány és a parlamenti bizottságok részéről, kormányzati és ellenzéki képviselők. És természetesen a rendező akadémiai közgyűlés akadémikus és doktor tagjai.

Nehezen mozdulunk. Hiába, fél évszázadot éltünk egy nagyhatalmi zónában, amely fél évszázad utolsó évtizedeiben a túlélésre rendezkedtünk be. Leszoktunk a cselekvésről. A kiváráshoz, a fékezéshez idomultunk. Fékezni egy nyomuló nagyhatalom dinamizmusát. Megtartani évszázados nemzeti-társadalmi értékeinket. Passzív rezisztencia! Oly sokszor volt már eredményes, de persze kérdéses magatartásforma is e kis nemzet életében az elmúlt százötven esztendőben! Értelmiségi generációnk beidegződött magatartásformáit a nemzet ma már nem követheti. Iparos, tanár, földműves barátaink és tanítványaink teszik fel a kérdést: „túlélés, de hová?” „Kiváráshoz, de mire?” És türelmetlen kritikával mondják: a passzív kiváráshoz bölcsességének programja ma már gyakran szürkeséget álcáz. A jövőteremtésre, a cselekvésre képtelen szürkeségét. *Cselekvést célzó bölcsesség* kell ma már. Különben elveszünk. *Nem elpusztulunk*, mint ami fenyegetett bennünket a nyugatról és keletről kelt nagyhatalmi diktatúrák korában az elmúlt 70 esztendőben, 1920–1990 között, hanem elveszünk a szellemi világpiac versenyében. Elveszünk, mert a kis nemzeti kultúrákat hordozó társadalmakat a 21. század világméretű versenyében nem a megsemmisülés hanem a kulturális-szociális leszakadás veszélyezteti. Ezt elkerülni csak akkor van esélyünk, ha képesek vagyunk karbantartani az *emberi társadalom életminőségét* – testi és szellemi, termelő és lelki erejét –, ha képesek leszünk a *kisnemzeti nyelvi kultúráinkat* modernizálni, és képesek leszünk rendben tartani szállásterületünk *természeti értékeit* – talaját, növény-, állatvilágát, vizeit, levegőjét.

Ha vissza nézünk, azt mondhatjuk: *túléltük!* De most már nézzünk előre: és *cselekedjünk*. De mielőtt cselekszünk – mondjuk gyakran immáron a maguk, sőt a mi sorsunkat is irányító tanítványainknak –: *gondolkodjunk*. *Visszatekintés, gondolkodás, cselekvés*. Bármelyik hiánya tragikus lehet. Önveszélyes.

Visszatekintés, de most már nem 40 évre, hanem hosszú, ezeréves távra. Melyek nemzeti sikertörténetünk alapjai? Melyek voltak azok a tényezők, amelyek megtartották ezt a kicsiny nyelvi kultúrát egy évezreden át? Kétségtelen: nemzeti sikertörténet, hiszen a sztyeppéről ide érkező hét törzsből a magyar nyelvet talán nem többen, mint 50 vagy legfeljebb 100 ezren beszélték. Ma pedig 12-13 millióan. És használják – méghozzá az ipar, a mezőgazdálkodás, a tudomány, a filozófia, a szépirodalom, a művészet közlési eszközeként – világszínvonalon.

Visszatekintünk, mert hisszük, hogy a történelem tanulmányozása, ismerete nem pusztán kíváncsiságunk kielégítését szolgálja. A dolgok múltjára kérdezni *hasznos* is: bevált vagy sikertelen helyzetmegoldásokra hívja fel figyelmünket, megvilágítja hagyományainkat, amelyek jelenbeli készségeink, képességeink alapjai. Mi tehát nyugodt szívvel beszélünk „alkalmazott történettudomány”-ról. Használható *hagyományaink* számbavételének tudományáról. Ami alapján felmérhetjük erőnket és lehetőségeinket a *jelenben* és megfogalmazhatjuk érdekeinket a jövőben. Használható *hagyomány*, jelen *realitás, érdekeink a jövőben*. Ezt célozza e vitaindító előadás is. Elemzés, vitatás. Ezt célozzák már az 1997-től stratégiai kutatásaink is, amikor azt kezdte boncolgatni az Akadémiába tömörült kutatói közösség: mi lesz a globalizálódó világban a magyar gazdaság, különös süllyal az agrárium, a közlekedés esélye, miben és hol kell igazodnunk a világhoz az informatika, a környezetgondozás terén, milyen esélyei vannak kisnemzeti kultúránknak, a magyar nyelvnek és hogyan segíthet mind ebben a tudomány, ezen belül is az Akadémia.

Most a magyar állam millenniumán az államról gondolkodunk. S ha közben visszatekintünk, első pillantásra láthatjuk, hogy nemzeti megmaradásunk egyik legerősebb talpköve az ezer esztendővel ezelőtt alapított állam volt. Az állam, amely területigazgatási szervezetként a maga intézményeivel

védi és működteti a területén élő társadalmat, és karbantartja a lokális természeti környezetet, földet, vizet, növény- és állatvilágot, levegőt. És amikor visszatekintünk államunk múltjára, gondolkozunk annak községmegtartó hasznán, azonnal feltezzük a jövőt célzó kérdést: Milyen államot is akarunk a 21. századra? Milyen formájában lehet ez az államszervezet eszköz ahhoz, hogy az *új világban* – ahol minden falu, műhely, iskolaterem a glóbusz szintű verseny színhelye lesz – az itt élő lakosság *versenyképességét* segítse? Hiszen mi más lehet minden szervezet, hatalom értelme?...

A magyar nemzet és a magyar államban velünk együtt élő nem magyarok 21. századi lehetőségeiről gondolkodva, négy kérdéskörrel szeretném előterjeszteni megfontolásaimat. 1. a magyar állam *világtörténelmi mozgásteréről*, 2. az állam *társadalmi szerepvállalásáról*, 3. *természet- és környezetgondozó feladatairól*, valamint 4. *kötelességéről a nemzeti kultúra megtartásában*.

I. A magyar állam világtörténelmi elhelyezkedése

1. A zsidó–keresztény kultúrkör része

A magyar állam ezer éve, a zsidó–keresztény kultúrkör történelmének része – ez első állításunk. Maga a magyar állam születése is a kereszténység keleti térhódításának volt köszönhető. Céljai is a zsidó–keresztény kultúrkör közösségisményeire, alapelveire épültek. Ezek az alapelvek ezer éven át eredményes közösségmegtartó erőnek bizonyultak. És feltehetően a következő évszázadban is megmaradunk e kultúrkörben. Bevallom, kissé önkritikára készítem, mint történelem, látom, hogy többeket *zavar* az, amikor a régi magyar állam „keresztény” jellegéről, másokat az, hogy „zsidó–keresztény” kultúrköréről beszélek.

A történészek és talán az egyház hibája, hogy nem hangsúlyozzuk eléggé: a kereszténység felvétele a honfoglalás kori magyarság, de előtte, az 5–10. században egész Európa számára *társadalmi modernizáció* volt. Nem egyszerűen az „egyen és a földöntúli”, ember és isten, ember és természet viszonyának átértékelését jelentette csak, hanem új életrend felvételét is. Féltő, hogy hívők és ateisták, illetve a különböző egyházak közötti vitákban valahogy elvész a Tanítás máig ható közösség-szervező ereje: az élet, az utódnevelés biztosítása szent; a kölcsönösség, a szolidaritás, a szociális kegyesség elsőrendű parancs. S hogy az ember nemcsak termelő, hadakozó, de egyben belső, lelki életet élő lény is. Feledésbe merül az is, hogy a szerzetesek nemcsak hittételekre, imádságokra tanították a helyi társadalmat, de gazdálkodni, szőlőt, növényt nemesíteni, sőt vízvezeték építeni is. Feledésbe merül, hogy a tízparancsolat maga, amely zsidó–keresztény közös múltunk alapja is, a tulajdon, család és élet védelme, akkor, ezer évvel ezelőtt, kemény modernizációs elvek voltak és maradtak máig, közösségmegtartóak a nem vallásos rétegekben is. Mint ahogy arról is megfeledkezünk: ez a kultúrkör, amelyhez mi is tartozunk, és annak államszervezete, az emberiség eddigi leg-sikeresebb közösség-szervező formája. Nemcsak az eurázsiai kontinensen, hanem a világ nagy részén is eredményesnek bizonyult.

Meg-megfeledkezünk arról is, hogy az egyház hitéleti fórumai egyben közkulturális fórumok is voltak: a közösségi viselkedés, a gondolkodás, az éneklési szokásrendek keretei, és maradtak azok egészen a modern korig.

Szerencsére az kevésbé merül feledésbe, hogy az egyházszervezet a mai kultúra egyik bábája volt. A 14–15. századig nevelte és adta az

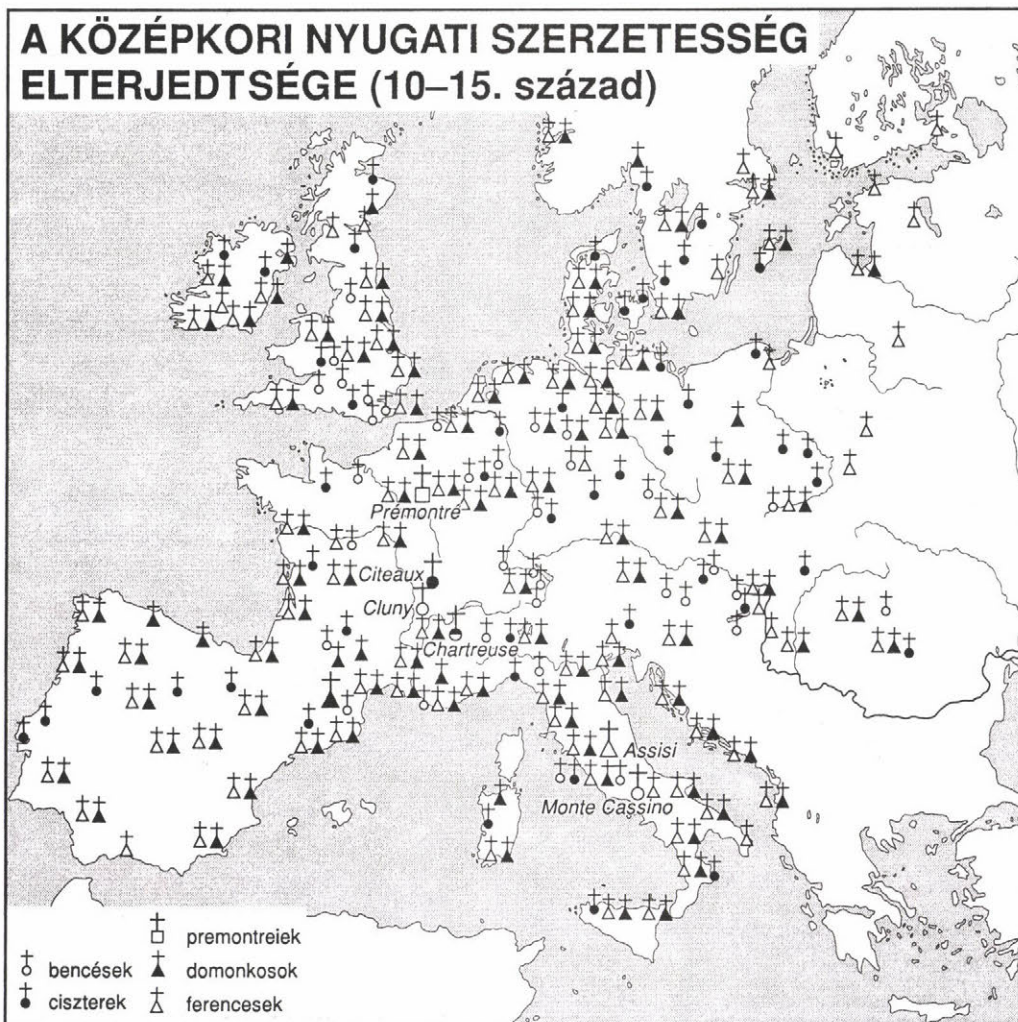

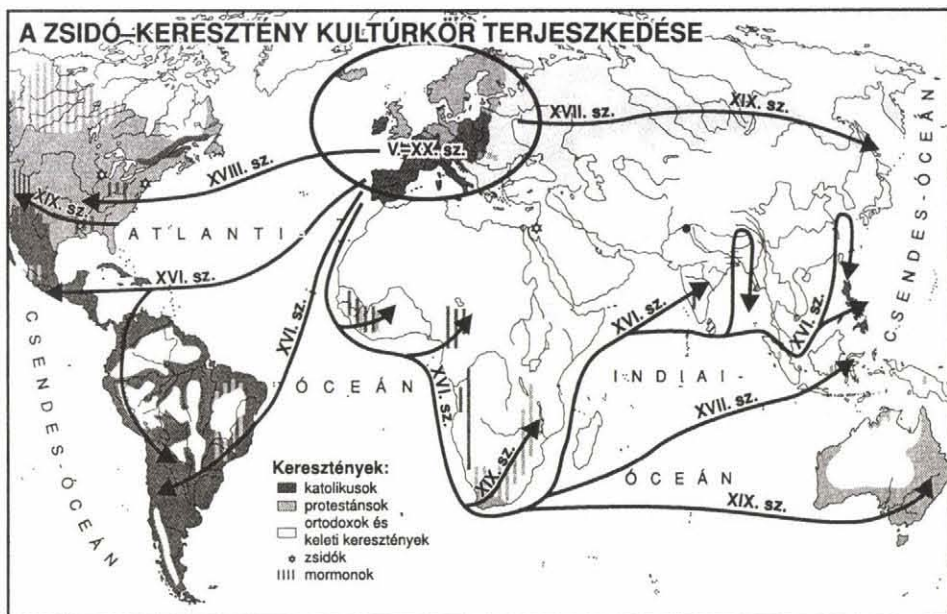
Favágó szerzetesek. Miniatúra, 12. század

európai értelmiséget, műhelye volt az írásbeliségnek, amely a kontinens kiemelkedésének egyik alapja. Karitatív intézményei századokon át szinte egyedül töltötték be a szociális és a lelki gondozó szerepét. Nagyon is haszonnal építkezés volt a középkori állam részéről, amikor az egyháznak átengedett birtokokat, adók beszedését. Hiszen a még viszonylag fejletlen államszervezet ezeket a közfeladatokat nem tudta ellátni.

De nézzünk a jövőbe. Most, az ezredfordulón a kereszténység is új világprogramot formál. A bölcs II. János Pál pápa a

A KÖZÉPKORI NYUGATI SZERZETESSÉG ELTERJEDTSÉGE (10–15. század)

zsidó-keresztény közös múlt elismertetésének harcosa, sőt a világvallások megbékélésének apostola. Reméljük, eredményesen tud közreműködni abban, hogy a 21. század ne a kultúrák összeütközését hozza, ahogy azt napjaink legtöbb olvasott amerikai történelmi-politikai prófécijája mondja, hanem a kultúrák közötti békés együttműködést. A teljes ökumeniát. Örömmel látjuk, hogy a magyarországi egyházak vezetői is a teljes ökumeniát keresik, pontosan értik és tudják, hogy az ezer esztendővel ezelőtti államegyháznak régen vége, mégis egyre aktívabbak a polgárok lelki életének gondozásában, oktatásban, gyámolításban.

2. Nyugat-európai államközösség és világra nyitott állam

A magyar állam amellet, hogy ezeréves történelme során a zsidó-keresztény kultúrkörön belül él, kisebb-nagyobb megszakításokkal a nyugat-európai államok közösségének volt és 1990 után lett ismét tagja. Szervezete kezdettől megegyezik a nyugat-európai államok szervezetével. De az egyező intézményrendszer alatt egy, a nyugatinál sokszínűbb kultúra és szokásrend él. Nálunk – a történelem során változó súllyal, de mindig is – egymás mellett élt a keresztény hit szinte minden egyháza, a katolikus mellett ismert módon erős társadalmi erőként a református és az evangélikus egyház, a magyar földön honossá vált unitárius egyház, emellett a keleti ortodoxia és a zsidó egyház. Éppen abból következően, hogy az államszervezet által átfogott Kárpát-medence a nyugati kereszténység és a keleti kultúrák találkozási pontja volt. Összekötő kapcsolatok voltak ezen egyházak és maradtak máig a magyarság és a világ kultúrái között.

A nyugati betagozódás mellett azonban a magyar állam a kezdetektől, még a Habsburg Monarchia részeként is, nyitott állam volt és erős keleti kapcsolatokat épített ki. Igaz, e keleti kapcsolatrendszerünk tényét ma elhalványítja a másfél százados török, majd a 45 éves orosz katonai és politikai megszállás emléke. Mégis, amikor a magyarság érdekeit keressük a globalizálódó világban és amikor túl vagyunk az orosz megszálláson, érdemes figyelnünk e hosszú távon megmutatkozó nemzeti érdekünkre.

3. Nemzeti és regionális érdek

Félő, hogy nem figyelünk arra – sem a történetírás, sem a jelen politika –: Magyarország a Nyugat számára mint a peremterü-

letek – tehát a Baltikumtól az Adriáig húzódó régió – egyik része volt érdekes és fontos. És az ezeréves összeilleszkedés akkor volt erősebb, amikor mindenki megtalálta e folyamatban a maga gazdasági, kulturális és politikai érdekeit. Az 1950-es évekig az integráció előrehajtó ereje a gazdasági és a katonai egymásrautaltság. A 13–15. században a Kárpát-medence és a lengyel vidékek nyersanyagai, majd a 18–20. században az ipa-

A LAKOSSÁG FELEKEZETI MEGOSZLÁSA 1910

Felekezet	Magyar Királyság	
	Lélekszám	%
Latin szertartású katolikus	10 888 138	52,1
Görög szertartású katolikus	2 025 508	9,7
Ortodox	2 987 163	14,3
Evangélikus	1 340 143	6,4
Református	2 621 329	12,6
Unitárius	74 296	0,3
Izraelita	932 458	4,5
Egyéb	17 452	0,1
Összesen	20 886 487	100,0

ri-technikai forradalom, a városiasodás élelemigénye tette a peremvidékeket értékesé Nyugat-Európa számára. Bizonyos időszakokban, így a török, majd az orosz hódítás vesztélyének korában, a 15–18. században, majd a 20. században pedig a térség védőbástya szerepe miatt vált fontossá.

1990 után ezek a funkciók megszűntek. Megszűnt Nyugat-Európa élelemigénye, és megszűnt az ütközőzóna szerep. A térség-új európai és világgazdasági helyét keresi. A világpiacon még relatív olcsó és relatív jól képzett munkereje, valamint földrajzi elhelyezkedése az orosz–ukrán területek felé kialakítható összekötő szerep lehetősége kínálja a legtöbb esélyt. Ehhez azonban az szükséges, hogy a politikai rendszerek stabilak, a munkaerő képzettsége még magasabb legyen, és ugyanakkor számoljuk fel az 1920-ban és 1992-ben megszorított kis nemzetállami piacok és a kis nemzetállami infrastruktúrák hátrányait. A térség kis államai elsősorban nemzetállami állásokhoz jutott politikai elitjei és középosztályai az önálló nemzetállamok feletti örömben úsznak. És nem figyelnek a 20. század államtörténetének nagy tanulságára: a nagy területigazgatási egység, a Habsburg Monarchia szétesése után a térségbe irányuló nemzetközi befektetések a korábbiak töredékére estek vissza, mert a sok apró vámrendszer, az egymással nem összeköthető vasúti és infrastrukturális szolgáltatások és a kis államiságból adódó nyomorúságból származó konfliktusok elidegenítik a tőkét, szegényítik a helyi társadalmakat.

A 21. század elején tehát a magyar állam eminens érdeke, hogy a közép-európai államok között mind szorosabb gazdasági, politikai és természetesen környezetvédelmi együttműködés jöjjön létre. Fel kell adni azt a 150 esztendősi hagyományt, hogy egymás ellen futunk a nyugati vagy keleti nagyhatalmakhoz panaszunkkal, várva, hogy vitás kérdésekben egyikünk vagy másikunk érdekei mellé állnak.

Nem kizárt, hogy az Európai Unión belül, vagy attól függetlenül, a különböző szintű regionális együttműködési rendszereket tovább kell fejleszteni. És e tekintetben is át kell lépünk a szovjet zóna idején keletkezett árnyékokat, így a KGST iránti ellen-

szenvből származó előítéleteinket a közép-kelet-európai együttműködéssel szemben.

4. Az állam a modernizáció eszköze

Arról beszélünk – joggal –, hogy a magyar államszervezet ezeresztendősi történelme során a nyugat-európai államrendszer része volt és maradt. Ezt kiegészíthetjük azzal: a nyugati és a peremterületek egymáshoz igazodásának ezeresztendősi történelmében a magyar állam kiemelt társadalmi modernizációs szerepet kapott. A kereszténység is egy felülről, az állam erejével bevezetett társadalmi reform volt. Ha úgy tetszik, az állam a kényszermodernizáció eszközévé vált. És ez a későbbiekben – az egymáshoz közelítés periódusaiban – ismétlődik. A reformok nem alulról, a társadalomból indulnak, hanem a modern korig felülről. És tegyük hozzá: a helyi társadalom ezeknek

gyakran ellenáll. Ez magyarázza: szinte mindegy, hogy a magyar Árpádok vagy a francia Anjouk vagy a cseh Luxemburgi Zsigmond vagy éppen Hunyadi Mátyás vagy a Habsburgok ültek a magyar trónon, és hogy körülöttük milyen számban csoportosul az idegen, megmagyarosodó vagy a magyarságból felemelkedő elit. A felülről bevezetett reformok, az uralkodóval együtt népszerűtlenek, amivel szemben a meg-megújuló helyi ellenállás nemegyszer nemzeti, idegenellenes színben jelenik meg.

Most, amikor keressük a helyünket a világban és ami-

Mátyás király és az igazmondó juhász.

A halál után a kultusz, s már nem is számított ki volt valójában

kor az értelmiség, valamint a politikai elit el van szánva az európaizálódásra, a modernizációra, akkor mindent el kell kövtenünk, hogy ez a törekvés *együttműködést* és *nem pedig ellenérzéseket* váltson ki a társadalom széles tömegeiben.

5. Az állam és az autonómiák

És az állam e modernizáló jellegével függ össze a magyar állam ezeréves dilemmája: vajon a nyugat-európai állammodellek közül a *centralizáló* vagy a *koordináló állam típusát* kövesse?

A világi írásbeliség, a világi hivatalnok-értelmiség kifejlődése ugyanis a 18–19. században lehetőséget ad Európában a centralizált, bürokratikus államrendszerek kiépítésére. A minta a francia forradalom szülte centralizált állam, amelyik az ország katonai erő kifejtése, valamint a belső szakigazgatás hatékonysága érdekében maga alá gyúri – az európai államrendszerekben hagyományosan kialakult – különböző, mindenekelőtt etnikai autonómiáit. Alapelve: a közösség és az egyén között a legfontosabb identitásköteték az állampolgári köteték. Adófizetőként *gazdasági*, választópolgárként *politikai köteték*. Nem véletlen, hogy e francia típusú nemzetállam nem tud elviselni sem regionális, sem etnikai, sem vallási autonómiákat. És az sem véletlen, hogy éppen Francia- és Poroszországban milliós nagyságrendben nemzetlenítenek el évszázadok óta meglévő etnikumegyütteseket, okcitanokat, bretonokat vagy Poroszországban a szlávokat.

Ugyanakkor Európa nagy részén (részben Angliában, de a kontinens északi, keleti és délkeleti peremterületein is) megmarad a különböző autonómiák rendszere. Itt az állam elsősorban *koordináló* funkciókat lát el.

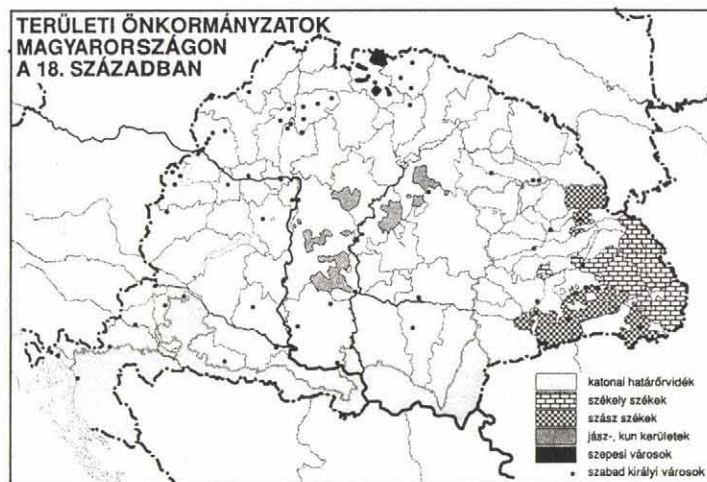
A magyar állam történelmében a *két igazgatási típus sajátosan* él egymás mellett. A középkor leginkább centralizáló magyar uralkodói sem kívánták ezen *autonómiák rendszerét* megbontani.

A királyi Magyarországon a regionális autonómiák (Erdély, a bánságok, az önkormányzati autonómiák – királyi, földesúri és mezővárosok), etnikai autonómiák (székelyek, szászok, jászkunok), szakmai autonómiák (a céheken túlmenően a 18–19. század egyesületei, így az Akadémia is), katonáskodó népek sajátos autonómiái bonyolult rendszerben épültek igazgatási egységbe. Nem is beszélve a nemesi vármegye, a nagy-

Református lelkész a 17. századból

Pázmány Péter, 1651

birtok és az egyházak autonómiájáról. A magyar történelemben ezen autonómiák különleges szerepet kaptak, amikor az állam szétesett, vagy az ország megszállás alatt élt. 1541 és 1699 között például az egyházak, a nagybirtok és a városi önkormányzatok, az északra menekült hódoltság vármegyék voltak a megmaradt társadalom igazgatási keretei. Sőt, a nemzeti nyelvi kultúra és a nemzeti nyelvi írásbeliség első nagy reformja a protestáns prédikátoroknak, illetve a katolikus főpapoknak volt köszönhető. Amit a történetírás általában a Habsburg Monarchia és így a magyar állam fejlődésbeli elmaradottságaként fogalmaz meg, azt ugyanis, hogy a Habsburg Monarchia megőrizte a sok évszázados úgynevezett feudális autonómiarendszereket, én hajlok azt ezen államrendszer előnyének tekinteni. És hajlok azt mondani: a közép-kelet-európai térség társadalmi és történeti adottságainak a centralizált nemzetállam, a dirigens állam nem felel meg.

Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy e térségben újra és újra jelentkeztek a centralizált állam utáni vágyak. Szinte minden modernizáció oka – ahogy erre már utaltunk is – az, hogy a kereszténységtől egészen a polgári vagy akár a szovjet típusú társadalmi reformokig, mindig az állami abszolutizmus erejével kívántak célt elérni. Érvelésük: az autonómiák bevalótt módon lokális és partikuláris érdekeket védenek, önkormányzatokkal rendelkeznek, amelyeket az utolsó erejükig védelmeznek. Emellett bonyolult önkormányzati rendszerük következtében – hangzik az érvelés – nem is alkalmasak arra, hogy egy egész államterület vagy nemzeti közösség felülről végrehajtott reformjának legyenek az eszközei.

Most, a 21. század államigazgatási modelljét keresve, alaposan tanulmányoznunk kell a célra vezető *eszközök* használhatóságát és a felhasználás erkölcsi-társadalmi korlátait, az *igazgatottak érdekeit* és az *igazgatási terület szakmai igényeit*.

A magyar ezeréves államszervezet ezen kettőssége – modernizációs centralizáció mellett az autonómiák rendszere – feltehetően megőrzendő. És tanulmányozni kell az európai állammodellt, amelyik a többszintű és a plurális igazgatási rendszer felé tart. Az állam autonómiákra bízta adott közfeladatok ellátását és ezért finanszírozza ezeket az autonóm intézményeket, valamint korlátozott jogokkal ruházza azokat fel. Az állam nem dirigál, hanem elsősorban feladatot határoz meg és elszámoltat. És koordinál.

A magyar társadalom érdeke továbbra is nagyon határozott modernizációs magatartást igényel az államtól. De a veze-

tőknek és az értelmiségnek tanulnia kell a magyar állam dirigens korszakának történelmi tanulságaiból: amennyiben a társadalom nem fogadja el akár a környezetvédelmi, akár az igazgatási, politikai reformokat, a legfelvilágosultabb reformok is bukásra vannak ítélve. És ha meg akarjuk őrizni államunkban a társadalmi, etnikai, hitelvi sokszínűséget, akkor a különböző autonómiák történelmi hagyományaira, a jelenleginél jobban és bátrabban kell építeni.

6. Hatalmi államból szolgáltató állam

És amikor a magyar állam helyéről beszélünk a nyugat-európai államok közösségében, mind gyakrabban tesszük fel a kérdést: milyen is lesz a holnap nyugati állammodellje, amit mi is követni akarunk? Talán nem figyelünk eléggé arra, hogy éppen legközvetlenebb múltunkban, az elmúlt 10 esztendőben az európai államtípus jellege változik radikálisan. Az Európai Unióba szövetkezett államok ugyanis lemondanak *hatalmi és gazdasági irányítói funkcióik* jelentős részéről. Több ezer éves állami attribútumokról. Az állam feladja *önálló külpolitikai és védelmi funkcióit* a maastrichti szerződés életbelépése (1992) és a NATO kiterjesztése révén. Az euró és az Európabank létrehívásával (1999) pedig fokozatosan megfosztják az államot harmadik, évezredes jogától, a pénzverés és az adóztatás kizárólagosságának jogától.

Mégis úgy látszik, hogy nem válik valóra az állam végleges elhalásáról szóló jóslat. De bekövetkezik egy nem várt változás: az államnak mint területigazgatási szervezetnek gyengülnek *hatalmi*, és egyidejűleg erősödnek *szolgáltató funkciói*. Szolgáltató funkciói: azaz a *rendfenntartás*, a *társadalommegtartó* egészségügyi, oktatási, infrastruktúra-rendszerek, *kutatási bázisok* működtetése, a *környezet gondozása* és megerősödik nem utolsósorban a *lokális nemzeti kultúrák* éltetésének kötelessége.

A történelemben vannak véletlenek és vannak alternatívák. Működésbe léphetnek olyan erők, akár éppen Európában, amelyek a közép-kelet-európai térség államainak és így

Magyarországnak is az uniós csatlakozását megakadályozzák, vagy beláthatatlan időre kitolják. (Gondoljunk csak Törökország esetére, amely immár több mint tíz éve „jelölt”). Az EU céljai változhatnak, s a jelöltek sorsa ettől függ, a miénk is. Mégis, ha az ezeréves *magyar állam jövőjéről, alternatíváiról* beszélünk – a várható tagságtól függetlenül – az *európai normákat* kell mértékadónak tekintenünk. Állam- és társadalomszerveződési hagyományaink, valamint modernizációs törekvéseink e kulturális közösség felé kényszerítenek bennünket.

A következőkben tehát arra irányítjuk a figyelmet: vajon a magyar ezeréves államépítkezési hagyományban mennyire vannak meg a történelmi feltételek, e hagyomány – a kialakult készségünk – ahhoz, hogy ezekre épülve államrendszerünkben a jövőben az új típusú, elsősorban *szolgáltató jellegű* vonások erősödjenek? *A társadalom-, természetgondozó, illetve nemzetikultúra-fenntartó vonások.*

II. Állam és társadalom

A magyar állam világtörténelmi-európai mozgásterének áttekintése után nézzük az állam első szolgáltató funkcióját, *társadalmi szerepvállalását* a múltban, jelenben, jövőben.

1. Közrend, közbiztonság, vagyonbiztonság

Az állam, ősi, legelső formáitól fokozatosan mind többet nyilvánított közfeladatnak a területén élő népesség napi életkörülményeinek biztosításából. A zsidó–keresztény kultúrkör államának közvetlenül társadalommegtartó, majd szociális gondoskodó funkciói: *a)* a közrend fenntartása, amely az önfenntartás és a termelés alapvető feltétele (közbiztonság, bíraskodás), *b)* a helyváltoztatáshoz szükséges infrastruktúrák (utak, vízi utak, majd vasutak, legújabbban az energiaellátási és információs hálózatok), *c)* szabályozó szerep a termelési folyamatban, majd pedig történelmileg a legújabb felelősségvállalásként *d)* az állampolgár személyi és szociális esélyegyenlőségének elősegítése.

A *közrend*, a *közbiztonság* és a *vagyonbiztonság* fenntartása a Kárpát-medencében mindig nagyobb gondot jelentett, mint Nyugat-Európában.

Oka ennek egyrészt az, hogy a Kárpát-medencébe – és általában a közép-kelet-európai peremterületre – újra és újra *különböző szokásrendű és erkölcsi normákat* követő népek érkeztek, másrészt, hogy az államszervezet a megszállások, háborúk alkalmával megrendült. Az addigi közrend, a nomád életelvek válságát idézte elő például a kereszténység felvétele, az új tulajdonelv érvényesítése. Ismeretes, hogy I. László királynak az 1080-as években Európában példátlan, hírhedten szigorú törvényekkel kellett a vagyonvédelem érdekében fellépnie. Mint ahogy a Keletről bejött népek, pl. a kunok és a magyarság konfliktusai mögött az 1200-as években is nem etnikai, hanem a még nomád és a már megtelepült népek (magyarság) tulajdonfogalom és erkölcsi ellentéte áll. Az állam szétesése 1526 után ismét magával hozta a közrend, a köz- és vagyonbiztonság megbomlását az államterület jórészen. Éppen abban a korszakban, amikor Nyugaton az állam az igazgatást, bíraskodást mind inkább saját kézbe veszi. A közrend helyreállítása, nyugati mintájú kiépítése a 18–19. században nagy –

I. László dekrétumaiból (1077–1095)

„Az emberölésről. Ha valaki kardját kirántva, embert öl, királyi ítélet végett vessék börtönbe, és minden vagyonát osszák három részre, tudniillik szőleit, földjeit, szolgálonépét és rabszolgáit, s ebből két részt adjanak a megölt rokonainak, a harmadikat pedig a gyilkos gyermekeinek és feleségének. Ha pedig vagyona kisebb értékű, mint száztíz penza, szabadságát is veszítse el.”

A „lopáson ért szabadról vagy rabszolgáról a) Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. b) Ha pedig (a tolvaj), hogy megmeneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg... d) A lopáson ért szabadnak, ha a templomba menekült és onnan kivezetetvén megvakították, fiai és leányai, ha tízévesek vagy annál fiatalabb korúak, szabadságban maradjanak, ha pedig tízévnél idősebbek, vessék őket szolgaságra, és minden vagyonukat vegyék el.” ...

„aki másnak a tulajdonát visszatartotta, valami gyanú támad, azon okból, mivel az, akit visszatartott, tolvaj és rabló hírében áll, tisztázza magát istenhittel; ha bűnösnek találhatik, ő maga is mint tolvaj ítéltessék meg.”

„Ha valamely szabad lopást követel, és az egyházba menekül, legyen annak az egyháznak szolgálója, amelyben menedéket keresett. Az pedig, akinek a tanácsára menekült meg, saját részét veszítse (ti. a tolvaj szétosztandó vagyonából).”

„Ha szabad (ember) tíz dénár értékűt lop, minden vagyonával együtt vesszen el. Ha kevesebbet, egyik szemét vájják ki, és Szent István törvényei szerint ítéljék meg.”

nemegyszer nemzeti színezetű – konfliktusok árán volt megvalósítható (gondoljunk csak a máig élő kuruc és nemzeti betyárromantikára), és lényegében az 1870-es évekig elhúzódott. És ismertek a II. világháború utáni európai viszonylatban is gyors közrend-helyreállítási állami akciók, amelyek 1949 után e címen az ún. politikai rend megteremtésébe csaptak át. Ez utóbbi kivételével a *rendfenntartás* nemcsak a helyi élet- és termelési körülményeket biztosította, hanem egyben elő is segítette, hogy az állam területére szívesen jött a világ minden részéről a munkavállaló, az utazó, a befektető. A Kelet–Nyugat közötti érintkező zónában tehát ezer év óta a közbiztonság megteremtése mindig is sokkal nehezebb és nagyobb állami feladat volt, mint Nyugat-Európában.

Most úgy látszik, a történelem folytatódik. Magyarország határai megnyíltak, területén különböző erkölcsben felnőtt népségek szaporodnak vagy tűnnek fel. Olyanok is, akiknek erkölcsi normái szerint nem tilos, nem elítélendő az, ami számunkra magától értetődően az. (Más a fogalmuk „tulajdon”-ról, emberek „becsapásáról”.) Kétségtelen: a 21. század magyar államának is egyik legfontosabb feladata a közrend stabilizálása.

Vízbefojtás. Kivégzés a 16. században

Amikor ezt hetente elmondják, és most már cselekednek is ez érdekében, nem szabad megfeledkezni arról, hogy e közrend fenntartása soha nem kizárólagosan az állam adminisztratív eszközeivel történt. A *közerkölcs*, a *szokásrendszer*, az *önkorlátozás* legalább olyan erős rendmegtartó tényező volt, mint az elrettentő büntetéssel való fenyegetés, vagy a középkorban az állami vagy a földesúri, a városi bíróság ítélete. Az újkorban ugyan, különösen a 19–20. században az állami adminisztráció és igazságszolgáltatás, a törvények szerepe rendkívül felerősödik, mégis az egységes erkölcs és a szokásrend mind az állami, mind a helyi igazgatás normális működésének létfeltétele.

Miért szükséges hangsúlyozni ezt a történelmi tanulságot? Egyrészt azért, mert a szovjet rendszer túlbecsülte és agyonpolitizálta az erkölcs szerepét (gondoljunk a szocialista erkölcs kategóriájára). Ezzel a társadalomban egyfajta tagadást, *cinizmust* váltott ki mindennel szemben, ami egyáltalán az *erkölcs fogalmkörébe* tartozik. Nem szólva arról, hogy a volt szocialista országokban él még olyan ki nem mondott felfogás, ami az erkölcsöt csak a valóságosság részeként fogja fel.

A történelmi megalapozottságú polgári erkölcs tekintélyének helyreállítása nélkül megkérdőjelezhetőnek tartom, hogy a térségben, és így Magyarországon is a szükséges közrend, sőt az európai igényű társadalmi magatartásformák kialakíthatóak lesznek. Vitakérdés: hogyan?

2. Munkaadó és munkavállaló viszonyának szabályozása

De tovább az állam társadalmi szerepéről! Az európai kultúra világhódító voltának egyik titka szerintünk az, hogy az

Élelemszerző magyar gyalogos katona. Holland rézmetszet, 1742

európai államok kezdettől szabályozták a munkaadó és munkavállaló viszonyát. Így a magyar állam is. Meghatározta a földműves, az iparos szolgáltatásait: részben az állammal, részben a tulajdonossal – a nagybirtokossal, egyházzal vagy a községgel –, illetve a középszintű területigazgatási szervezetekkel szemben. Sajátos *kölcsönviszony* fejlődhetett így ki *államhatalom, tulajdonos* és jobbágy, iparos és egyéb *szolgáló népek* között. Ezért beszélhetünk az európai, és így a magyar *államnak bizonyos szociális kiegyensúlyozó, szabályozó szerepéről*, a kezdetektől. Ezért is nem alakul ki az európai kultúrkörben az a pária, amelyik jellemző mind a kínai, mind a japán, mind az indiai és az arab kultúrákra. És ez a kiegyensúlyozó szerep az újkorban is érvényesül. A polgári kor állama ugyan alig szól bele a munkaadó és munkavállaló közötti viszonyba,

az állam csak a neki járó közszolgáltatásokat, a feudális kori „közvetlen adó”-kat hajtja be, megfélemlelve ezeket a fogyasztási adók sorával. De az állam hamarosan, Nyugaton már a századfordulón, nálunk erőteljesebben az 1930-as években, szabályozza a munkaidő hosszát, illetve a századelőtől a női- és gyermekmunkát, valamint – komolyabban persze csak az 1930-as évektől – a termelésbiztonsági feltételeket.

A magyar állam ezeréves hagyományai e téren nem egyértelműek: nemegyszer túlszabályoz hol a *munkaadók* és a *tulajdonos*, hol pedig a *munkavállalók* érdekében. Az első feltűnő túlszabályozás az utolsó modernizáló középkori király, Hunyadi Mátyás halála (1490) után történik, amikor a magyar földbirtokos nemesség, félretolva a gyenge királyokat, nyers osztályérdekeiket érvényesítve törvénybe foglalják a jobbágyok röghöz kötését, megtiltják a szabad költözést. Vagyis túlszabályoznak a munkaadó javára. Ennek következménye a társadalmi lázadás, a Dózsa-féle parasztháború (1514). De ugyanilyen – a felül lévők érdekében tett – túlszabályozásokra a legújabb korban is találhatunk példákat. Ezek természetesen minduntalan szociális összeütközéseket keltenek. A századelő gyors ipari-pénzügyi fejlesztést célzó

Inotai építkezés 1950 körül.
(Túlszabályozás a munkavállalók érdekében)

politikája például szintén túlszabályoz a magát liberálisnak mondó tőke érdekében, valamint a világi és az egyházi nagybirtok érdekében, amikor az állam szentesíti a hitbizományi rendszert, ami torz birtokstruktúrát eredményezett. Ez vezetett azután a századfordulón a szociális összeütközésekhez, az agrár- és munkásmozgalmi radikalizálódáshoz. És ez a túlszabályozás hajtotta végül is a baloldali (1918–19-ben és részben 1945-ben), vagy a jobboldali diktatúrák (1939–44) táborába a mezőgazdasági és ipari munkavállalók jelentős részét. Ez a radikalizmus azután az államtól már nem a szabályozó funkciót várja el, hanem azt, hogy adminisztratív eszközzel nyúljon bele magába a tulajdonviszonyokba. Ez történt Magyarországon 1948 után, a szovjet korszakban. Ekkor az állam *másik irányba* túlszabályoz: a

munkavállalók érdekében. A szovjet rendszer „gondoskodó állam”-ot hirdetett, de valójában állami gondozottá tette a munkavállalót. Mindennek fejében azután részlegesen megfosztotta a politikai és vélemény szabadságtól, a munkae-
rőt pedig – a versenytől elszoktatva – ellustította. És tönkretette a munkaszervezet, a társadalom versenyképességét.

Elgondolkodtató történelmi tanulságok ezek napjainkban és a jövőre nézve. Veszélyes a gyors gazdasági fellendülés reményében a *tőke javára történő túlszabályozás, mert ez radikális szociális mozgalmakhoz vezethet* és így az államrend megingásához. És veszélyes a *munkavállalók érdekében való túlszabályozás is, mert a munkaszervezet versenyképtelenségéhez és az érdekvédelem átpolitikálásához* vezethet.

Mint ahogy elgondolkodtató tanulság számunkra a tőke–munka–állam viszonyának újrafogalmazása a második világháború utáni Nyugat-Európában. A tőke, mindenekelőtt a nemzetközi nagyvállalatok, ma a húzóereje a gazdaságnak és az is marad. Ezért jelenléte nagyon is kívánatos. A tőke azonban – természetesen – kizárólag többelhaszonra törekszik, mert ez a termelés előrehajtó ereje. De soha nem lát el közfeladatokat. Sem a természetvédelmet, sem az oktatást, egészségügyet, általában a nemzetmegtartó intézményeket nem finanszírozza. Mert nem ez a dolga. Ezek köz-, vagyis állami feladatok. Ezért fizet adót az államnak. De a tőkének is érdeke, hogy a társadalomban ne legyenek szociális-etnikai konfliktusok, szilárd legyen a közrend és élhető a mindennapok. A nyugat-európai államok költségvetéseiben ezért jelentősek a *szociális esélyegyenlőséget* biztosító – infrastrukturális, egészségügyi, oktatási, tudományos –, valamint természetvédelmi ráfordítások. Hol tart e téren az átmenet nehézségeivel küzdő magyar állam?

3. Szociális esélyegyenlőség

Szociális *esélyegyenlőségről* és nem szociális *egyenlőségről* beszélünk. Félő, ugyanis, hogy az állam társadalmi szerepvállalását – éppen a szovjet korszak neveltetésének hatására – sokan csak paternalista szociális gondoskodásként tudják elképzel-

Ózdi munkások tüntetése a munkanélküliség ellen, 1992.
(Túlszabályozás a munkaadók érdekében)

III. Állam és természet

ni. Állam által biztosított *szociális egyenlőségként*. És félt az is, hogy a másik oldalon sokan azt nem látják be: a 21. század államtól már nemcsak a 18–19. századi liberális alapelvek érvényesítését várhatja el a polgár – faji, nembéli egyenjogúságot –, hanem a *szociális esélyegyenlőség* biztosítását is. E szociális esélyegyenlőség éppen az utóbbi hetven év államfejlődési eredményeként Nyugat-Európában nem a segélyek politikája, hanem kiemelt oktatás-, egészségügy-, infrastruktúra-, település- és tudománypolitika. Az egyén számára, függetlenül a szociális származástól meg kell adni a lehetőséget a versenyképességre. *Ez közfeladat.*

Ebből a szempontból vizsgálva a magyar államszervezési hagyományokat, sok használható örökséget találunk. A reformkor óta mindig jelen voltak azok az erők, amelyek a társadalom egészségének erő kifejtése érdekében vagy éppen a szociális robbanások megelőzése miatt a szociális esélyegyenlőséget biztosító intézkedéseket tekintették kiemelt állami feladatnak. Széchenyi és a részben Eötvös, Trefort nevével fémjelzett centralisták eszmevilágából formálódnak e programok.

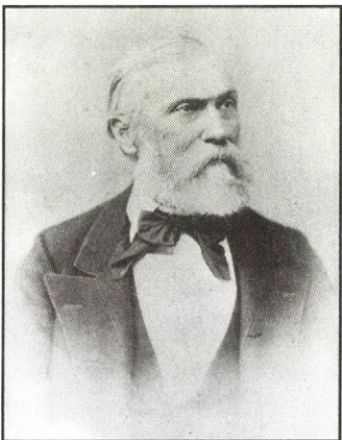

Széchenyi István, 1836

Eötvös József, 1845

Trefort Ágoston, 1880 körül

Így épül ki európai szinten a magyar nép- és középiskolai oktatás (1868, 1883), majd a felsőoktatás és a tudományos kutatás (1910–1930) és intézményrendszere. Ez a felfogás hajtja a *nagy infrastrukturális* reformokat, a vidék esélyeinek alapjait: a vasút területén (1844–1910), az útépités területén (1890–1910). Ennek része az Európa egyik legkorszerűbb, igaz csekély hatású egészségügyi törvénye (1884) és a természetszabályozó és -karbantartó akciók 1880-tól folyamatosan. És nem lehet eltagadni, hogy – igaz, a túlszabályozás következtében rossz, és a rendszer jellegéből következően adminisztratív eszközökkel, de – a szovjet korszakbéli magyar államnak is voltak mind ez ideig nem elemzett és így méltánylás nélkül maradt erőfeszítései, melyek részben folytatásra számíthatnak. Nem ideológiai-politikai indítékokból, hanem a társadalom versenyképessége érdekében.

Államunk világtörténelmi mozgásterének, társadalmi szerepvállalásának boncolgatása után nem lehet a 20. század végén nem beszélni az állam egyre növekvő szerepéről *ember és természet egyensúlyának* megőrzésében.

A természet erőinek szabályozása a legelső, a 4–6000 évvel ezelőtti államoknak is fontos célja volt. Sőt, az első államszervezetek létrejöttének egyik indoka éppen ez volt.

Egészen az első ipari-technikai forradalom kibontakozásáig, a 19. századig az európai és a magyar állam is a természettel két szempontból foglalkozott: 1. közreműködött a természeti csapások elhárításában, 2. szabályozta a természet hasznosítását (beleértve a föld ásványkincseit, az erdei terméket, a hal- és vadállományt).

Az ipari forradalom döntő változást hoz Európában és így Magyarországon is. Egyrészt megnő a kereslet az élelem iránt a városias életmód és a demográfiai robbanás következtében. Különösen a termőterület-igényes növények iránt (gabona, burgonya). Ezért azután a nyugat-európai államok egy része, közöttük *Magyarország is programokat dolgoz ki a termőterület növelése érdekében* (vízlecsapolások, meliorizáció, alagsövezés). Ekkor, a 19. században születik meg Európában és Magyarországon is a *szakszerű és tervszerű talaj-, erdő- és vízgazdál-*

Természetvédelem és szakbürokráciája

1807. A XVII. tc. a vízvédelmi munkálatokhoz az érdekeltek hozzájárulását rendeli el.

1840. A vizekről és a csatornákról szóló X. tc. általánosan rendezi a folyóvizek, vadvizek kérdését. Hatósági engedély nélkül nem lehet újabb vízi munkálatokat kezdeni. Vízvédelmi előírásként tiltja a vizek partjai mellett a legeltetést, az erdőirtást és a vizek szeméttel, trágyával való fertőzését.

1871. A XXXIX. tc. a vízszabályozási társulatokról rendelkezik. – A XL. tc. felállítja a gátrendőrséget.

1879. A XXXI. törvénycikk, az erdőtörvény rendelkezik az erdők fenntartásáról, az erdőrendészeti hatóságokról, az erdei kihágások és kártételek szankcionálásáról, a kopár területek erdősítéséről, az erdei termékek gyűjtéséről és szállításáról. Létrehozza az Országos Erdei Alapot. — Létrejön a kultúrmérnöki intézmény.

1885. A XXIII., vízjogi törvénycikk rendelkezik a vízhasználatokról, a vízi munkálatokról, a vízi szolgalmakról, vízi társulatokról, vízirendőri intézkedésekről, valamint a hatóságokról és azok eljárásáról.

1890. A közutakról és vámokról szóló I. tc. államköltségen rendeli építeni az országos fontossággal bíró utakat.

1914. A XXXVIII. törvénycikk a nem állami vizek karbantartásához nyújt állami segítséget.

1923. A XIX. törvénycikk az alföldi erdők telepítéséről és a fásításokról rendelkezik.

1935. A IV. törvénycikk új elvi alapokon és összefoglalóan rendezi az erdőkre vonatkozó jogszabályokat. A rendezés keretébe vonja a természetvédelmet és az e keretbe tartozó üdülőforgalom szabályozását.

1937. Az öntözésről szóló XX. törvénycikk nyomán feláll a Magyar. Kir. Öntözésügyi Hivatal.

1961. Megalkotják az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló VII. törvényt.

1964. A vízügyi feladatok tervszerű ellátására és a vízgazdálkodás egységes állami irányítására megalkotják a vízügyről szóló IV. törvényt.

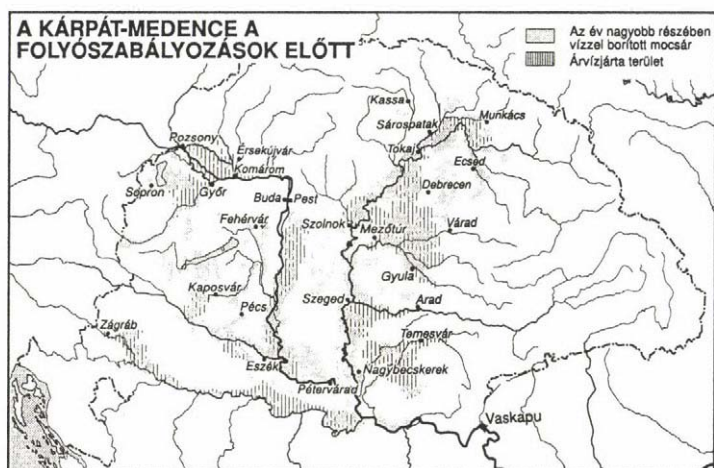

...kodás. És alakul ki az állami adminisztráción belül 1805–1910 között a természetgazdálkodási szakbürokrácia. Másrészt – ugyancsak az egymást követő ipari-technikai forradalmak eredményeként – ugyancsak a mi századunkban megnő a környezetszennyezés és -rombolás veszélye. Az állam, hol lassabban, hol gyorsabban természetvédelmi politikába kezd.

Magyarország az élenjáró európai államokat követi, Franciaországot, Poroszországot és Észak-Olaszországot. A víz- és erdővédelem már az 1800-as évek elejétől, majd különösen 1879 után lendül fel a Kultúrmérnöki Hivatal megszervezésével, 1918-ig a Kárpát-medencében európai színvonalú víz- és részben talajgazdálkodási szervezet épül ki, európai szintű víz- és erdőtörvények születnek kiváló szakigazgatás, szakmérnök-képzés folyik.

Az állam természetgazdálkodási és infrastruktúra-építési hatékonysága azonban 1920-ban megtörik Trianon következtében. A természetgazdálkodás szempontjából kétségtelenül sajátos egységet képező Kárpát-medence igazgatása négy nemzetállami adminisztráció kezébe került. Lehetetlenné vált a határokhöz nem igazodó folyók gazdálkodási elveiben összhangot teremteni, a növény- és állatbetegségek ellen regionálisan fellépni. A magyar állami természetgazdálkodás kényszerűen a Kárpát-medence belső területei felé fordul, kidolgozva az első *Alföld-programot (1923)*, majd *csatornázási és öntözési programot (1937)*.

Érdekes kettősséget mutat e szempontból a szovjet korszak magyar állama. Részben folytatja a hazai természetgazdálkodás legjobb hagyományait az erdő- és vízgazdálkodás területén. A magántulajdon kiiktatásával adminisztratív eszközökkel modernizál és hajt végre természetvédelmi reformokat. Ugyanakkor ez a centralizált szakigazgatás, a politikai rendszer jellegéből következően politikai céloknak rendelődik alá. A legfeltűnőbb azonban az, hogy a szocialista országok együttműködése, a „szocialista internacionalizmus” mennyire látszólagos volt: a tábor politikai egysége alapján sem voltak képesek például a Kárpát-medence természetgazdálkodási egységes rendszerét kialakítani a testvérinek mondott négy állam között. Úgy látszik, ismétlődő helyi katasztrófáknak kellett most bekövetkezniük ahhoz, hogy a társadalmak felismerjék az *ökológiai egyensúly megbomlásának világveszélyét*. És így, mi magyarok is elfogadjuk: az állam természetgazdálkodási politikájában minőségileg új szakasz kezdődik.

Döntés kérdése, hogy mit teszünk. Döntés kérdése, hogy az Európában általában elfogadott biológiai diverzitás erősítésére merünk-e határozott állami, ha kell, büntető akciókat fogantatosítani. És az eddiginél határozottabban közpénzeket fordítani e célra. És döntés kérdése, hogy a magyar állam hozzákezd-e a Trianonnal megszakadt regionális természetvédelmi és természetgazdálkodási koncepció kialakításához, amelyre Akadémiánk már 1997-ben javaslatot tett. Mondván, kell a szomszédos országokkal való együttműködés, hiszen ide folynak össze a Kárpát-medence szennyezett vizei, a széljárások ide hordják be a különböző növényfertőzéseket, nem beszélve a Kárpát-medence „alföldjének” légkörének és talajvizének veszélyeztetettségéről. Egy biztos: a környezetvédelemben – tágabban a természetgazdálkodásban – a magyar államnak növekvő szerepet kell vállalnia – ez az európai uniós kényszermodernizáció egyik lényeges eleme. Erősebben hajtja ez reményeink szerint általános együttműködésre a térség államait, mint bármiféle diplomáciai megegyezés.

IV. Állam és nemzet

Az állam növekvő szolgáltatási feladatai között utolsó helyen beszélek a nemzeti kultúra, az anyanyelv megtartásában betöltött feladatáról. Noha ez váltja ki és váltotta ki a múltban a legtöbb vitát a magyar állam és a szomszédos államok, a magyar nemzet és a vele együtt élő nemzetek között.

Az európai kontinens aránylag kis területen több mint tucatnyi, világszinten művelt nemzeti nyelvi kultúra otthona. A sok egyenrangúan magas szintű nyelv kialakulásának segítője és alapja az európai nemzetállam, amelyik a 19. századtól biztosítja egy minden, a polgár számára érthető, használható érintkezési, közlési rendszer, az államnyelv kiművelését. Az ipari-technikai forradalom nagyüzemi szervezete, a modern igazgatás és a tömegoktatás igénye követeli meg, hogy az állam a területén élő többségi népnek nyelvét így kiművelje. Igaz, a kisebbségi nyelvek elpusztulnak, vagy szubkultúrába süllyednek. Így ma a walesiek, az okcitánok, bretonok, a szorok anyanyelve nem valós irodalmi, nem írott nyelv.

Európa keleti peremterületén és a magyar államban is a kis nemzetek elnemzetlenítése nem következett be a történelem – a 19–20. század – folyamán.

Korunk nagy kérdése, vajon ezen sok kis nyelvi kultúra (a lengyel, lett, litván, észt, cseh, szlovák, rutén, magyar, román, szlovén, horvát, szerb, albán a kis földrajzi sávban szám sze-

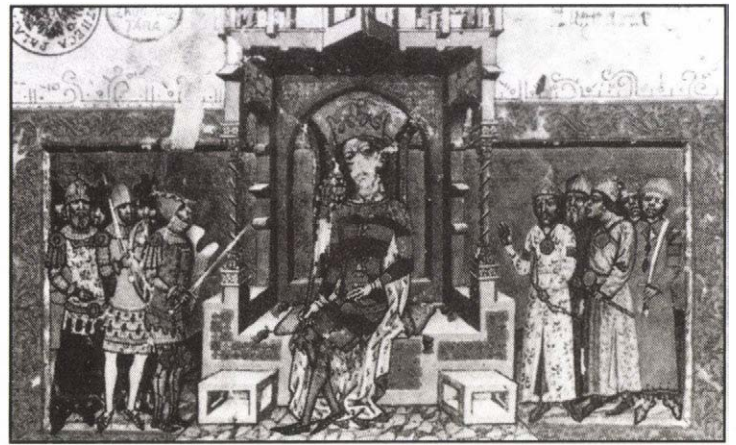
rint több, mint egész Európában) megmarad-e a globalizálódó világban? Van-e értelme fenntartásuknak? Egyáltalán hogyan maradtak ezek fenn? A magyar államnak és tágabban a Habsburg Monarchiának e kis kelet-európai bábel, e színes nyelvi szőttes fenntartásában kulcsszerepe van.

1. Befogadó magyar állam és magyar kultúra

A magyar állam alapításától évszázadokon át a keleti peremterület, az ütközőzóna legerősebb államszervezete volt. Nyugati típusú törvényeivel, munkaszervezetével, egyházszerkezetével vonzotta ide a nyugat-európai népfelsolet, és végső nyugati pontja volt a keleti sztyeppékről keletre szoruló népeknek. Már az államalapítás utáni évszázadban jönnek ide a német, francia, olasz telepeselek, hozva magukkal fejlett földműves, iparos és a lovagok fejlett harci kultúrájukat, érkeznek a 11–13. században keletről a besenyők, jászok, kunok, románok, majd a 14–15. században a török elől a szerbek. És a kelet-nyugati kultúra e találkozópontján természetesen telepednek meg a közvetítő kereskedelmet vagy ipart űző zsidók, örmények, görögök és később a sajátos szolgáltatások mesterei, a románok.

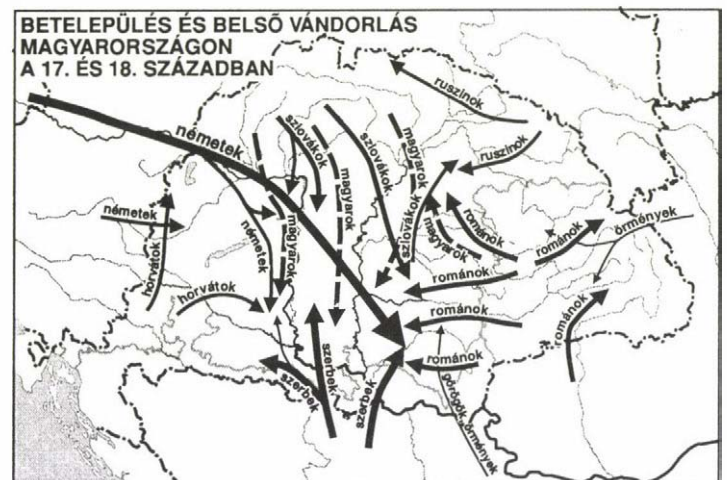
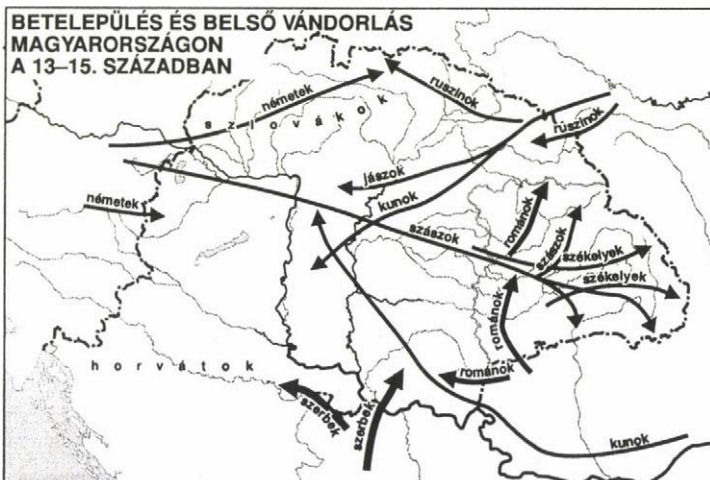
A magyar állam híres volt befogadókészségéről. Maga a keresztény állam alapítása is jórészt annak volt köszönhető, hogy a fejedelmi család – pontosabban Géza és István – nagyszámban láttak vendégül, hívtak letelepedni hittérítőket, lovagokat, írástudókat. Jellemző, hogy a keresztény államrendnek a pogányság feletti győzelmét szimbolizáló csatát, a keresztény István király és a pogány Koppány csatáját a korabeli krónikás a németek (azaz István) és a magyarok (azaz Koppány) csatájának mondja. István fiának írott, íratott intelmeinek sorait gyakran idézi történetírásunk, mint amely sorok jellemzik a középkori magyar királyok tudatos vendégbarát, idegenbarát politikáját. „Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöfeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”

Kétségtelen, egyedülálló a magyar uralkodó család, az Árpádok – de utánuk az Anjouk, Luxemburgiak, de az itt országoló Habsburgok – toleráns etnikai magatartása is. És egyedülál-

I. (Nagy) Lajos király idegen lovagokkal. A Képes Krónika címlapja

ló a magyar társadalom asszimiláló befogadókészsége is. Sokan egyszerűen érdekelismeréssel magyarazzák ezt: a fejlettebb technikai, harci készségű népek idecsalogatása kifizetődött, mondják. De akkor miért ily vendégváró a gyengébb civilizációjú és szegényebb keletiekkel, a besenyőkkel, cigányokkal stb. szemben a magyar állam és társadalom? Vitáznak erről történéseink. Mi hajlandók vagyunk a nomád birodalom-szervezési és népmegtartási elvek továbbélésével és hagyománnyá rögzülésével magyarázni e magatartásformát. A nomád sztyepei népek etnikai és vallási tekintetben rendkívül toleránsak. Birodalmaik soha nem épülnek etnikai kizárólagosságra; gazdagságukat azon mérik, mennyi jó adófizető vagy harcost adó nép tartozik uralmuk alá. Akármennyire is még csak feltételezés ez a magyarázat, tény a magyar királyok Európa legtudatosabb telepítéspolitikáját honosítják meg, amelyre ezután a tatár, majd különösen a török pusztítás után szükség is lesz. Hiszen 1700 előtt a magyar etnikum jó része – főként az Alföldön lakó – kipusztult. És tény, hogy a külföldről érkező telepeselekből sokan minden erőszakos állami akció nélkül elmagyarosodnak. Mint ahogy az is igaz, hogy a tömbben élők – szerbek, szlovákok, románok, sőt németek, zsidók, görögök – megtartják nyelvi kultúrájukat, hagyományukat. És ez a befogadó magatartás az alapja annak, hogy a 19. század második felében olyan gyorsan – keleti-délkeleti szomszédainál sokkal gyorsabban – igazodik a magyar társadalom az ipari-technikai forradalom igényeihez: a keleti peremvidékeken hiányzó modern iparos, kereskedő, értelmiségi, szakigazgatási szakemberek – németek, morvák, csehek, zsidók – áramla-

A népesség nemzetiség szerinti megoszlása %-ban (1880–1941)							
Nemzetiség	Történelmi Magyarország*				Mai Magyarország		
	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
magyar	46,6	48,5	51,4	54,5	89,5	92,1	92,8
német	13,6	13,1	11,9	10,4	6,9	5,5	5,1
szlovák	13,5	12,5	11,9	10,7	1,8	1,2	0,8
román	17,5	17,1	16,6	16,1	0,3	0,2	0,8
rutén	2,6	2,5	2,5	2,5	0,0	0,0	0,0
egyéb	6,2	6,3	5,7	5,8	1,5	1,0	0,5

nak ide külföldről 1850–1900 között és a magyar állam így a századforduló Európájának legdinamikusabban növekvő nemzetgazdaságát mondhatja magáénak.

Ez a jól működő és biztonságot adó államkeret ad lehetőséget a szlovák nemzet születésének a 13. századtól, majd a 14. századtól a török megszállás miatt hazájukat nagyrészt elhagyó szerbek, majd a 18. században a románok nemzeti értelmiségieinek és nemzeti mozgalmának kifejlődéséhez is. E történelmi tények hangsúlyozása rendre elmaradt a legutóbbi évekig. Szomszédaink – immáron önálló nemzetállamok joggal büszke értelmiségiei – nem szívesen beszéltek arról, hogy nemzeti születésük a magyar állam keretében történt. Mert a magyar államot – aktuális 19–20. századi politikai harcok indítékától hajtva – szerették a „népek börtöne”-nek bemutatni. A régi magyar történetírás pedig nem szívesen beszélt erről, mert a magyar államot szerette *csak a magyarok* államának, *csak a magyarokat történelmi államalkotóknak* bemutatni.

A valóságban pedig – mondjuk szomszédainknak – a magyar állam nem a népek börtöne volt, hanem azok nemzeti felnevelője, másrészt pedig – mondjuk magyar vitapartnereinknek – a magyar állam pedig nemcsak a magyarok, de minden itt élő, a földet törő, bozótot irtó, utat, házat, gyárat építő, kereskedő, igazgató, szervező nép, nemzet állama.

A magyar állam ezen befogadó és a magyar társadalom toleráló hagyománya rövid időszakok kivételével évezredek hagyomány. *Kirekesztő erők* mindig voltak – olyanok, akik az idegekkel szemben versenyképtelenek és így ellenérdekeltek, vagy akik a szokásrendi másságot nehezen viselték. Egységes népmagatartásról a magyarság esetében sem lehet beszélni. De csak rövid időszakokban került a kirekesztő magatartás az állami politika szintjére. Akkor is a szomszédos nagyhatalmak segítségével, 1938–46 között származás, etnikum és vallás, 1949–53 között társadalmi hovatartozás, osztályszármazás alapján taszítottak ki a nemzetből, sőt semmisítették meg tömegeket. Amelynek gyakorlati kárát – elnézést, hogy a történész ilyen haszonelvűen fogalmaz – a kiváló magyar iparos, kereskedő, paraszti, értelmiségi-hivatalnoki osztály tömegeinek eltávolítását – és lelki traumáját máig nem heverte ki a magyar társadalom.

De miért érdemel ilyen részletezést a magyar állam milleniumán állam és nemzet viszonya? Azért, gondolom én, mert máig a térség legnagyobb feszítőereje szorul e történelmi hagyományba.

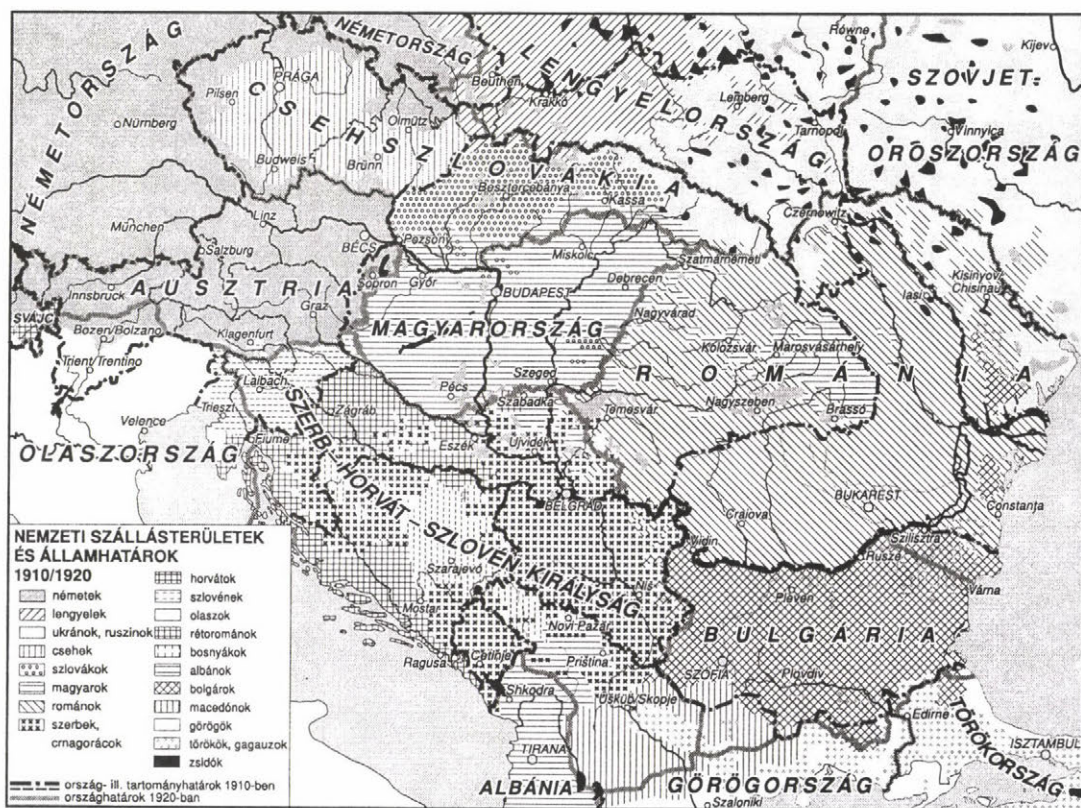
2. Az állam és a nemzeti szállásterület határai

A magyar állam, illetve a Habsburg Monarchia nem nemzetlenítette el a területén élt népeket. Hagyta, hogy a nyugati és keleti kultúra ütközőzónájában a különböző nemzeti kultúrák kifejlődjenek. S elfogadta a természetes állapotot: *az államhatárok és a nemzetek szállásterületei nem fedték, nem fedik egymást.*

Miért bomlottak fel akkor ezen államok? – kérdezhetnénk. A válasz nagyon aktuális: mert mind a magyar állam, mind az osztrák társállam a századfordulón nem értette meg az idők szavát, nem adott valós kollektív nemzeti jogokat a területükön élt népeknek. Nem adtak teljes, az értelmiségképzésig elvezető iskoláztatást, hivatali nyelvhasználatot. Így azután a szlovák, román, délszláv kisgyermek szociális hátrányba került azokkal szemben, akik a magyar, a német államnyelvbe születtek bele.

Érthető, hogy a szomszédban lévő többségi szerb, román nemzet, illetve a szlovákok a csehek vonzerejének nem tudtak ellenállni és csatlakoztak – természetesen szállásterületükkel együtt –, amikor a nagyhatalmi döntések amúgyis meghirdették a Habsburg-birodalom felbomlását. Az ősi tolerancia, az egyéni szabad nyelvhasználat, szabad vallás és szokásjog gyakorlása ekkor már kevés volt.

Így következett be a 900 éves magyar államterület szétesése 1920-ban Trianon-

ban. És ami a magyarság számára a tragédia: a nemzet is szét szakadt. Hiszen állami határok módosításával a magyar nemzet egyharmada került kisebbségbe. És él – majd az 1945, 1956 utáni politikai kivándorlásokkal gyarapodva – ma is a nemzet harmada más államokban.

Mi a teendő? A történelemben eddig az államhatárok és nemzeti szállásterületek kiigazítását próbálta ki a világ. 1938–41 között újraszabni a magyar állam javára, azután 1945-ben visszaállították a trianoni határokat. A szovjet rendszer megpróbálta nem tudomásul venni állam- és nemzethatárokat ezen ellentmondását. A nemzeti identitást egészében egy politikai osztályidentitásnak kívánta alárendelni. Hamarosan kiderült azonban, hogy a nemzeti identitásérzés erősebb, mint gondolták. Azután jött a szomszédságban az 1992. évi állami határ-újrendezés. Ha korábban nem, akkor most világossá lett: nem lehet az államok és nemzetek szállásterületének határait egymáshoz igazítani. Marad egyetlen megoldás: *a jelenlegi államhatárokon belül a kisebbségeknek kollektív jogokat adni.* Jogot az anyanyelv teljes körű használatához teljes fokozatú iskoláztatást biztosítani, s ha lehetséges a kulturális alapú önkormányzati autonómiát. Ami viszont csakis az itt létező államok együttműködése alapján lehetséges: segítse a magyarországi szlovákok, románok, délszlávok, németek művelődését a többségi nemzet szomszédos állama, mivelünk együtt. Meg kell ezt a lehetőséget adnunk, hiszen itt nálunk adófizető polgárok, tehát a segítség jár nekik. És segítse a magyar állam a szomszédban a román, a szlovák államot, hogy megoldhassa a magyar kisebbség általános és felső szintű oktatását, tudományos működését a szomszéd állammal együttműködve. A román, szlovák, horvát, szerb állam hűséges polgárai ők, derék adófizetők, ezért ez a lehetőség a többségi nemzet részéről jár nekik. De egyben a magyar kultúránemzet tagjai, ezért anyanyelvi kultúrájuk támogatása kötelességünk.

3. Az anyanyelvi kultúra megtartója

Amikor a magyar állam millenniumán új regionális politikai és, tegyük hozzá, akadémiai akciókat sürgetünk a térség kis nemzetei érdekében, nem csak az hajt bennünket magyarokat, hogy a térséget már többször háborúba sodró etnikai konfliktusokat segítsünk feloldani. Hanem egyben a jövő Európájának alakításába is szeretnénk beleszólni. Úgy gondoljuk: ezen évtizedekben dől el, hogy a 21. század Európája csak a nagy nyelvi kultúrák – az angol, német, spanyol, orosz, francia – Európája lesz, vagy pedig *egy sokkultúrájú Európa*, a kisnyelvi kultúrák Európája is. És ez nem egyszerűen kulturális, netán hagyománymegőrzés kérdése. (Noha valljuk: a kulturális diverzitás, a kulturális sokszínűség önmagában is érték. Ezt mi, magyarok igazán tudjuk.) De a kisnyelvi kultúrák megmaradása több ennél, *szociális kérdés, életkérdés* is. Amennyiben ugyanis nincs a világ színvonalán álló anyanyelvi, irodalmi kultúra, akkor nincs világszintű anyanyelvi oktatás, tankönyvirodalom és akkor a kisnyelvi kultúrákba született alföldi vagy felvidéki magyar és szlovák, az erdélyi román vagy magyar gyerek már 6 éves korában *szociális-emberi hátrányban lesz*, mint *a globális piac jövődjének munkavállalója* a nagynyelvi kultúrába született kisgyermekkel szemben. És ha nem lesz világszínvonalon művelt próza és versirodalom, igazgatási nyelv, akkor nem lesz nemzeti szélességű közértelmesség és nem lesz fej-

lett érzelmvilág. Márpedig talán még nem tartunk ott, hogy kétségbe vonnánk, ez utóbbiak is az emberi élet céljai közé tartoznak. *A térség kis népeinek sok volt az érdekellentéte, ma már még több az érdekközössége.*

Döntés előtt állnak a magyar állam és a szomszédos kis népek államai, mindenekelőtt politikai vezetői és értelmisége. Vagy áldoznak állami, azaz közpénzekből a jelenleginél többet, mondhatnám aránytalanul többet a kisnyelvi kultúra megtartására, vagy ha nem, kockáztatják, hogy a magyar nyelvi kultúra a 21. század során szubkultúrává válik, mint a walesi, az okcitan és így tovább. És a magukat csak magyar anyanyelven tökéletesen kifejező, író, értő társadalom másodosztályú európai polgárok együttesévé válik. S hogy miért az állam vezetői felé fordulva mondjuk mindezt? Azért, mert – ismételjük évek óta – a kisnyelvi kultúrát a piac soha nem fogja eltartani. A Webster, a Longman Dictionary, a Duden kiadása százmillió nyelvű közösségeknek lehet üzleti vállalkozás. De a magyar nyelv értelmező szótárát létrehozni, kiadni soha nem lesz üzleti vállalkozás.

Határozottan továbbfolytatni a magyarságot a világgal összekötő akaró programot: az 1989-ben indított idegen nyelvi programot, folytatni az informatikai reformot, folytatni az ösztöndíjrendszerek fejlesztését, mindazt, ami összeköt bennünket a világgal és világból idecsatornázza a legfejlettebb kultúrát. Folytatni kell ugyanakkor a határokon túli magyarok magyarságának megtartását és ugyanígy a határokon belüli nem magyarok nemzeti identitását biztosító állami és akadémiai programot. De mindezen túlmenően minél gyorsabban kialakítani egy magyar nyelvi modernizációs stratégiát, amely kiterjed az irodalmi, a szaknyelv, a köznyelv, a tudomány, az oktatás nyelvének, sőt a műfordítási tevékenység kiemelt támogatására. Mert, mint bevezetőmben mondtam, bennünket most már nem az *elpusztulás*, hanem a *leszakadás* veszélye fenyeget. *A nemzeti és a szociális értelmű lesüllyedés veszélye.* A versenyképtelenség a termelési és a szellemi világpiacon.

*

Ki ne tudná folytatni a magyarság, a vele egy államban élő népek megmaradásához, boldogulásához szükséges feltételek sorolását, aki éveket tölt, akár mint mérnök vagy tanárember, akár kutató, író vagy politikacsináló a köz dolgaival? Azt hiszem, mindenki hozzátehetné – és a most folyó vitákban hozzá is teszi – a maga elgondolását. Erre törekedtem én is, e megtisztelő alkalommal. És természetes, hogy mindenki a maga szakmá művelésének szempontjait fogja előadni. Így vagyok e kis referátum végén én is.

Bevezetőmben arról szóltam: döntéskényszer előtt állunk. Arról: most még döntési *alternatívák* állnak előttünk, holnap – ha ma elmulasztunk dönteni – lehet, hogy csak *kényszerpálya*. Most, miután a magyar állam ezeréves múltjáról ezernyi jegyzetet, itt nem ismertethető rész tanulmányt készítettem, az utolsó oldalra a tanítványaimnak gyakran idézett mondást vettem fel: *használd fel minden hasznos követ a régi épületből az új felépítéséhez.* A magyar állam és a magyar társadalom történelme – régmúlt és tegnapi történelme –, nem utolsósorban a szellemi élet történelme, telve van ilyen hasznosítható építőkövekkel. In hoc signo kívánok a 21. századra tisztelhető és szerethető magyar államot.

GLATZ FERENC